

ДРУГАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА І ЯЕ ЎРОКІ

Сяргей Таляронак (Мінск)

Да пытання аб перасяленні беларусаў з акупаванай нацыстамі Польшы ў кантэксце савецка-германскіх адносін (восень 1939 г.)

Пытанне аб перасяленні беларусаў восенню 1939 г. да гэтага часу застаецца нераспрацаваным у беларускай гістарыяграфіі. Дакументы, якія на дадзены момант выяўлены ў архівах Германіі і Расійскай Федэрацыі, пакуль што не дазваляюць вырашыць гэту праблему грунтоўна. Але паспрабуем звярнуць на яе ўвагу.

Як вядома, у выніку шматлікіх палітычных кансультацый 23 жніўня 1939 г. быў падпісаны пакт аб ненападзенні паміж Савецкім Саюзам і Трэцім рэйхам. Дадаткова да пакта па ініцыятыве СССР быў падпісаны сакрэтны пратакол, які размяжоўваў сферы інтарэсаў СССР і Германіі ва Усходняй Еўропе, вызначаў зоны, у якіх Масква і Берлін павінны былі прыняць выключную адказнасць у выпадку, як адзначалася ў пратаколе, “тэрытарыяльнага і палітычнага пераўладкавання”¹. Тэрмін “тэрытарыяльнае і палітычнае пераўладкаванне” вызначаў, у тым ліку, і будучае Польшчы. У канцы верасня 1939 г., у выніку германа-польскай і савецка-польскай войнаў дзяржаўнасць Польшчы была ліквідавана. Згодна савецка-германскім пагадненням тэрыторыя польскай дзяржавы да Буга адыйшла пад юрысдыкцыю Трэцяга рэйха ў якасці генерал-губернатарства. Уключэнне Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў склад СССР мела для маскоўскага кіраўніцтва, акрамя палітычна-эканамічнага і ідэалагічнага, яшчэ і ваеннае значэнне. Савецкі Саюз не выключаву варожыя ваенныя акцыі Германіі ў дачыненні да сябе пасля перамогі нацыстаў на Захадзе.

Адразу ж было пастаўлена пытанне аб перасяленні заходніх беларусаў і заходніх украінцаў з польскіх зямель, якія адыйшлі да Германіі, на тэрыторыю СССР і немцаў, што на той момант знаходзіліся ў заходніх абласцях Беларусі і Украіны, у Трэці рэйх. 28 верасня 1939 г. паміж СССР і Германіяй быў падпісаны “Дагавор аб сяброўстве і мяжы”. Ён ператвараў дэмаркацыйную лінію на тэрыторыі былой польскай дзяржавы ў савецка-германскую дзяржаўную мяжу. У той жа дзень народны камісар замежных спраў СССР В.Молатаў і міністр замежных спраў Германіі І. фон Рыбентроп, акрамя вышэйадзначанага дагавора,

¹ Цяпер указаны дакумент знаходзіцца ў архіве Міністэрства замежных спраў Германіі, адкуль аўтар атрымаў яго копію, і архіве знешнепалітычнага ведамства Расійскай Федэрацыі. Цалкам дакумент надрукаваны ў “Беларускім гістарычным часопісе” (1994. № 4). Далей цытаты даюцца па гэтай крыніцы.

а таксама двух сакрэтных пратаколаў да яго, падпісалі даверчы пратакол. У ім упершыню ставілася праблема перасяленняў паміж СССР і нацысцкім рэйхам.

У дакуменце адзначалася, што “уряд СССР не будзе перашкаджаць нямецкім грамадзянам і іншым асобам германскага паходжання, якія жывуць у сферах яго інтарэсаў, калі яны будуць мець жаданне перасяліцца ў Германію ці сферы германскіх інтарэсаў. Ён згодзен, што гэта перасяленне будзе праводзіцца ўпаўнаважанымі германскага ўрада па пагадненню з кампетэнтнымі мясцовымі ўладамі і што пры гэтым не будуць закрануты маёмасныя правы перасяленцаў. Адпаведны абавязак прымае на сябе германскі ўрад адносна асоб украінскага ці беларускага паходжання, якія жывуць у сферах яго інтарэсаў”.

У адпаведнасці з працытаваным пратаколам і пасля пэўных кансультацый 16 лістапада 1939 г. было падпісана “Пагадненне паміж урадам Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік і ўрадам Германіі аб эвакуацыі украінскага і беларускага насельніцтва з тэрыторый былой Польшчы, якія адыйшлі ў зону дзяржаўных інтарэсаў Германіі, і нямецкага насельніцтва з тэрыторый былой Польшчы, якія адыйшлі ў зону дзяржаўных інтарэсаў Саюза ССР”.

Для правядзення перасяленняў была створана змешаная савецка-германская (германа-савецкая) камісія. З боку СССР яе ўзначальваў былы наркам замежных спраў Савецкага Саюза М.Літвінаў, з боку Германіі — адказны чыноўнік міністэрства замежных спраў Трэцяга рэйха К. фон Рампхевенер.

“Пагадненне” ўступала ў супярэчнасць з даверчым пратаколам ад 28 верасня. Яно абмяжоўвала маёмасныя правы перасяленцаў. Так, не дазвалялася вывозіць грошы (акрамя 50 польскіх папяровых злотых на аднаго чалавека), золата, серабро і плаціну, а таксама вырабы з іх, каштоўныя камяні, творы мастацтва, зброю і прадметы ваеннай амуніцыі, мануфактуру, працэнтныя, дывідэндныя і аблігацыйныя паперы, аўтаамабілі, матацыклы і г.д. Гэта маёмасць “паступала пад дзяржаўную ахову і распараджэнне таго боку, на тэрыторыі якога яна пакінута”.

Дазвалялася вывозіць ношанае верхняе адзенне, абутак і бялізну, якая знаходзілася ў асабістым карыстанні, хатнюю жывёлу і свойскую птушку, аднак не больш двух коней ці адной пары валоў, адной каровы, адной свінні, пяці галоў авечак ці коз і дзесяці штук свойскай птушкі на адну гаспадарку. Такім чынам, перасяленец быў пазбаўлены права забраць з сабой большую частку сваёй маёмасці. Забарона з’явілася, па сутнасці, скрытай формай канфіскацыі.

У дадатковым пратаколе да пагаднення адзначалася, што “папярэдня ацэнка маёмасці асоб, якія эвакуіруюцца, павінна праводзіцца ўпаўнаважанымі працэнтнікамі абодвух бакоў, аднак без удзелу ўладальнікаў гэтай маёмасці”. Трэба меркаваць, што такія парадкі дазвалялі заніжаць кошт маёмасці, што было выгадна партыйным і дзяржаўным кіраўнікам розных рангаў, якія набывалі рэчы перасяленцаў за бясцэнак.

Кантрольна-прапускнымі пунктамі для перасяленцаў з’яўляліся Навагрудак, Снядава, Чыжоў, Сямяцічы, Брэст-Літоўск, Ягадзін, Усцілуг, Перамышль, Альхоўцы.

На жаль, пакуль невядомы дадзеныя аб колькасці перасяленцаў. У адпаведнасці з інфармацыяй Міністэрства замежных спраў Германіі, “маюцца некаторыя звесткі аб яўрэях, якія перасяліліся з нямецкай тэрыторыі на савецкую ў канцы кастрычніка 1939 г.” 3 красавіка 1940 г. пры абмене бежанцаў з нямецкага боку пераехала звыш 60 тыс. чалавек, з савецкага — 14 тыс. чалавек. Што тычыцца нацыянальнасці бежанцаў, то яна не ўказвалася, бо большая частка іх працавала на тэрыторыях, якія былі заняты Германіяй, і з’яўлялася грамадзянамі генерал-губернатарства. Перасяленцы былі ўладкаваны як польскія служачыя на чыгунку, у паштовыя аддзяленні, у паліцыю і адпаведныя савецкія ўстановы. Паводле ацэнкі нямецкага боку, прыкладна 164 тыс. чалавек пажадалі перайсці пад нямецкую акупацыю. Пераважна гэта былі палякі, якія да гэтага жылі ў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне.

Англійскі ваенны тэрэтык і ваенны гісторык Б. Лідэл Гарт (1895–1970) у артыкуле, надрукаваным у брытанскай “Гісторыі Другой сусветнай вайны”, піша, што ў выніку ўключэння Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны ў склад БССР і УССР (СССР) Трэці рэйх, у рэшце рэшт, палічыў сябе “падманутым партнёрам”. Паводле слоў аўтара, пэўная колькасць палякаў (лічбу ён не называе) у выніку ваеннай неразбярэхі разам з перасяленцамі беларускай і украінскай нацыянальнасці пакінула тэрыторыю генерал-губернатарства і перасялілася ў СССР. Але чамусьці не ўлічваецца, што А.Гітлер які лічыў гэтых палякаў “ворагамі рэйха”, звярнуўся да І.Сталіна з просьбай аб іх выдачы, і просьба рэйхсканцлера Германіі была задаволена. Так, згодна з рашэннем Палітбюро ЦК УКП(б) восенню 1939 г. 33 тыс. чалавек — “жыхароў германскай часткі былой Польшчы” былі перададзены германскаму боку. Таму тэзіс Б. Лідэла Гарта аб “падманутым партнёры” 1939 г. у кантэксце перасялення не мае, на маю думку, пад сабой рэальнай асновы.

І ўсё ж у перасяленні заходніх беларусаў у 1939 г. да гэтага часу застаецца шмат загадак. Таму пэўную яснасць можа ўнесці Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь, калі яно звярнецца ў знешнедипломатычнае ведамства Расійскай Федэрацыі з прапановай рассакрэціць суправаджальныя дакументы да “Пагаднення” ад 16 лістапада.

Леанід Лыч (Мінск)

Беларуска-нямецкія стасункі на акупаванай тэрыторыі (чэрвень 1941 – ліпень 1944 г.)

вуснай і пісьмовай мовах мы любім ужываць афарызм: “Калі грымяць гарматы — музы маўчаць”. На раннім досвітку 22 чэрвеня 1941 г. на вялікіх абсягах Беларусі загрымелі гарматы. Што ж тады рабілі яе музы?

Бадай, нішто такім безабаронным не было ў першыя дні вайны з Германіяй, як культура. Нягледзячы на паніку імкнуліся захаваць матэрыяльныя каш-

тоўнасці, ратаваць ад пажараў жылыя дамы. Паспелі вывезці ў тыл вялікую колькасць дзяржаўных і партыйных архіваў. Не тое было з культурай. У непадыходзячым для надзейнага захоўвання месцы знаходзілася багатая, унікальная “Картагэка жывой беларускай мовы”. У першыя дні вайны ў час аднаго з паветраных налётаў на Мінск будынак, дзе месцілася гэтая каштоўная картагэка, згарэў даглы. Каля двух дзесяткаў гадоў збіралася яна вучонымі. Актыўна дапамагалі ім на месцы шматлікія энтузіясты, шчырыя прыхільнікі боларускага роднага слова. У гэтай бяспэчнай нацыянальнай скарбніцы беларускай мовы было каля трох, а па некаторых дадзеных — каля чатырох мільёнаў картак! Яшчэ і да сёння супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі не выйшлі на даваенны ўзровень па збору лексічнага скарбу сваёй краіны. А калі і выйдучь, то ў іх картагэцы не будзе шмат з таго, што ўдалося сабраць перад вайной, бо ўжо даўно пакінулі гэты свет носьбіты тых цудоўных пярынак беларускай мовы.

Першы дзень вайны Германіі з СССР стаў першым днём акупацыі заходніх раёнаў Беларусі. Любы заваёўнік, апрача ваеннага, палітычнага, эканамічнага і ідэалагічнага ўздзеяння на пакараны народ, імкнецца пашырыць на яго і свой культурны ўплыў. Безумоўна, робіцца гэта не дзеля забеспячэння насельніцтву заваяванай крэны больш спрыяльных умоў для культурнага развіцця, а выключна толькі ў захопніцкіх і асіміляцыйных мэтах, хоць і не кожны гэта разумее, асабліва на пачатку акупацыі.

Экспансія нямецкага культурнага ўплыву ў зняволеных краінах найперш дасягалася праз распаўсюджанне рознага роду кніжнай прадукцыі, перыёдыкі, радыёфікацыю гарадоў, паказ дакументальных і мастацкіх фільмаў, стварэнне курсаў па вывучэнню нямецкай мовы. Пазней у гэтых краінах стаў нярэдкай з’явай прыезд вядомых дзеячаў нямецкай культуры і мастацтва, эстрадных калектываў. Было б памылкай думаць, што ўсе яны ехалі на ўсход толькі дзеля таго, каб дапамагчы нацысцкаму рэйху хутчэй і больш трывала ўсталявацца на захопленай тэрыторыі, што ўсе яны з’яўляліся заўзятымі прыхільнікамі і праваднікамі фашысцкай ідэалогіі. Сярод гэтых людзей было нямала і такіх, хто сумленна служыў мастацтву, не звязваючы яго з ідэалогіяй.

Зусім няпростымі і далёкімі ад шчырасці ўжо на самым першым этапе акупацыі з’яўляліся беларуска-нямецкія ўзаемадачыненні ў галіне культуры. Нас выручала тое, што яшчэ да ўварвання гітлераўскіх войскаў на тэрыторыю Беларусі нямала яе жыхароў з ліку інтэлігенцыі трапілі ў Германію і таму ведаллі, якую ролю яе дзяржаўныя і ваенныя палітыкі прыдаюць культурнаму фактару ў сваіх планах заняволення краін Еўропы. Не з’яўлялася тайнай і тое, што аслабіць моц адмоўных уплываў можна толькі праз развіццё сваёй уласна беларускай культуры, якая з-за працяглай палітыкі паланізацыі і русіфікацыі не вызначалася трывалым нацыянальным грунтам і магла вельмі хутка стаць лёгкай здабычай анямечвання.

З першых дзён акупацыі нацыянальна асвядомая інтэлігенцыя імкнулася ўздзейнічаць праз свае асабістыя кантакты з прадстаўнікамі ваеннай і цывільнай

уладаў на палітыку ў галіне культуры. Яе найперш не задавальняла тое, што новыя гаспадары Беларусі імкнуцца народную адукацыю абмежаваць да мінімуму: навучыць нашых дзяцей толькі чытаць, пісаць ды лічыць да пяцісот. Гэта значыла, што планка адукацыі не павінна была падымацца вышэй за пачатковую школу. Такі ўзровень адукацыі Беларусь практычна ўжо мела ў апошнія гады знаходжання ў складзе Расійскай імперыі. Не зрабіўшы ў галіне асветы ні кроку ўперад ад той мяжы, якая вызначалася дзесячамі “новага парадку”, мы мелі б вельмі няўстойлівыя на анямечанне маладыя пакаленні беларускага народа. Таму трэба лічыць вялікай заваёвай справу ўсіх тых людзей, што не разгубіліся ў няпростай сітуацыі і дамагліся ад акупантаў стварэння ўжо з восені 1941 г. няпоўных сярэдніх (сямігадовак) агульнаадукацыйных школ. У іх наша моладзь не толькі навучалася чытаць і пісаць, лічыла да пяцісот, але і набыла значны аб’ём ведаў па прыродазнаўчых і гуманітарных дысцыплінах. І, што вельмі важна, як у агульнаадукацыйных, так і ва ўсіх астатніх тыпах навучальных устаноў Генеральнага камісарыята Беларусь, навучанне і выхаванне будаваліся выключна на беларускай мове. Выбарачна выкарыстоўвалася яна і ў іншых раёнах этнічнай Беларусі, якая ўваходзіла ў склад нанова створаных акупацыйнымі ўладамі адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак ці была пад юрысдыкцыяй самога ваеннага камандавання.

Нацысцкая адміністрацыя праяўляла вялікую зацікаўленасць да зместу навучальна-выхаваўчага працэсу ў школах і настаяла на тым, каб у вучэбных планах належнае месца заняло выкладанне нямецкай мовы, гісторыі і геаграфіі Германіі. Праўда, гэта асабліва не паўплывала на вывучэнне аналагічных дысцыплін па Беларусі, таму што ў вучэбных планах не прадугледжвалася, як было раней, вялікая колькасць гадзін на рускую мову і літаратуру, гісторыю і геаграфію Расіі. Іх выкладалі толькі ў агульнаадукацыйных школах усходніх раёнаў Беларусі, спецыяльна адарваных акупантамі ад Генеральнага камісарыята Беларусь дзеля расколу беларускага народа як цэласнага самабытнага этнасу, што, на іх думку, павінна было б аблегчыць яго анямечванне.

Нацыянальна свядомая беларуская інтэлегенцыя выдатна разумела, якую велізарную пагрозу для размывання этнакультурных асноў народа могуць неўзабаве стварыць кніжная прадукцыя і перыядычны друк Германіі. Перад вайной з усіх замежных моваў навучальныя ўстановы Беларусі аддавалі перавагу, з-за ваенна-палітычных меркаванняў, нямецкай (у агульнаадукацыйных школах яе вывучалі з пятага класа). Цяпер да нямецкіх кніг, часопісаў і газет магла б даволі актыўна пацягнуцца значная частка найбольш адукаванай моладзі, якая з-за прычыны ўзмацнення ў галіне асветы ў 30-гады русіфікацыі не вызначалася належным узроўнем нацыянальнай самасвядомасці.

Ва ўмовах жорсткай нямецкай акупацыі былі зроблены даволі паспяховыя спробы супрацьдзеяння асіміляцыі. Ужо з 27 ліпеня 1941 г. стала выходзіць на беларускай мове “Менская газета”, якая з 5 лютага 1942 г. стала называцца “Беларускай газетай”. Днём нараджэння “Віцебскіх ведамасцяў” стала 2 жніўня 1941

г. г. зн. газета ўпершыню з’явілася на свет праз 24 дні пасля таго, як горад быў заняты немцамі. У снежні таго ж года газета атрымала назву “Новы шлях”, а з 20 сакавіка 1942 г. яна пачала выходзіць толькі на рускай мове пад назвай “Новый путь”. Улетку 1942 г. на беларускай мове выпускаліся наступныя газеты: “Беларускі работнік”, “Беларускі голас”, “Беларуская газета”, “Голас вёскі”, “Беларуская старонка”, “Баранавіцкая газета”, “Новая дарога” (Беласток) і “Раніца” (Берлін). Было наладжана выданне беларускамоўных часопісаў, пераважна прызначаных для патрэб народнай асветы. Гэта — “Беларуская школа” (Мінск, са студзеня 1942 г.), “Школа і жыццё” (Мінск, са снежня 1943 г.). Увесь перадакупачыйны беларускамоўны перыядычны друк не прыняў ажыццёўленую партыйна-дзяржаўнай уладай у 1933 г. рэформу правапісу беларускай мовы, паколькі гэтым актам яна свядома адрывалася ад сваіх самабытных асноў і набліжалася ў марфалагічных, сінтаксічных адносінах і па лексіцы да рускай мовы. Па гэтай прычыне перыядычны друк акупаванай Беларусі карыстаўся граматычнымі правіламі, што дзейнічалі да рэформы 1933 г.

Паколькі існавала вялікая патрэба ў беларускім друкаваным слове, давялося не раз патурбаваць нямецкую цывільную ўладу, каб атрымаць згоду і дапамогу ў стварэнні і развіцці паліграфічнай базы. Асабліва шмат тагачасныя друкарні выпусцілі школьных падручнікаў. Выдавалася таксама мастацкая і навуковая літаратура. Па дамоўленасці з друкарнямі Германіі і там таксама часам выдавалі патрэбную для Беларусі літаратуру. У канцы 1942 г. у адну з друкарняў Берліна паступіў рукапіс нямецка-беларускага слоўніка прыкладна на 27 тыс. слоў, які падрыхтавалі Ян Пятроўскі, Васіль Камароўскі і Калоса.

Даволі хутка беларускае слова загучала па радыё. Акупанты больш-менш ахвотна пайшлі на гэта таму, што меркавалі дадзены сродак сувязі выкарыстаць у сваіх прапагандысцкіх мэтах. І гэта ім удалося. Але не драмала і беларуская нацыянальная інтэлігенцыя. Яна дамаглася, каб у эфіры гучалі і перадачы, прысвечаныя самым значным старонкам нашай гісторыі і культуры, урыўкі з тэатральных спектакляў, вакальна-інструментальныя творы, выступленні народных музыкантаў і спевакоў. Беларускае слова гучала ў эфіры не толькі на тэрыторыі Генеральнага камісарыята Беларусь, але і ўсходніх абласцей, што ўваходзілі ў зону непасрэднага камандавання нямецкімі войскамі. Тут перадачы па радыё ішлі на нямецкай, беларускай і рускай мовах. Па розных прычынах сталася, што ў Віцебскай вобласці адсутнічалі супрацоўнікі з належным веданнем беларускай мовы, і ў іх выступленнях па радыё было многа памылак. Таму, відаць, і з’явілася на самым пачатку студзеня 1942 г. у віцебскай газеце “Новы шлях” невялікая нататка з такой заўвагай: “Нарэшце трэба пажадаць, каб перадачы на беларускай мове вяліся б пісьменнымі дыктарамі, якія б не мяшалі рускай і беларускай мовы”. Гаварыць пра чысціню беларускай мовы ў час, калі наш старажытны горад Віцебск ляжаў у руінах, калі кожны яго жыхар зранку і да позняга вечара думаў пра кавалак хлеба — гэта архіпатрыятычна для віцебчан. Значыць, народ не збіраўся духоўна паміраць, не жадаў, каб яго матчына слова заглушалі іншыя мовы.

У перадачах па радыё шмат гучала і музычных твораў, зразумела, пераважна нямецкіх кампазітараў. Несумненна, калі беларусы слухалі іх найлепшыя музычныя творы, гэта нельга было лічыць актамі агрэсіі, наадварот, тут адбываўся працэс далучэння людзей да духоўных каштоўнасцей сусветнай культуры, для ўзбагачэння якой нямала зрабіла нямецкая нацыя. Найвялікшы ў гісторыі парадокс: дзве магутныя таталітарныя дзяржавы мільённымі масамі гналі сваіх сыноў на бойню, а музыка, найважнейшы элемент усялякай культуры, як і ў мірны час, збліжала людзей незалежна ад іх нацыянальнасці, сацыяльнага становішча, пражывання ў той ці іншай краіне.

Пэўны нямецкі ўплыў адчуваўся ў тэатральным жыцці, прычым не толькі ў прафесійным, але і ў самадзейным. Рэдка ў рэпертуарах тэатраў адсутнічалі творы нямецкіх і аўстрыйскіх аўтараў. Праўда, такое назіралася ў нас і ў даваенны перыяд. Закладзены ў маі 1942 г. Веткаўскі раённы драматычны тэатр “Сокал” ужо ў першы год сваёй дзейнасці паставіў п’есу “Каварства і каханне” нямецкага паэта і драматурга Фрыдрых Шылера. Увосень таго ж года новы тэатральны сезон у Мінску быў адкрыты операй аўстрыйскага кампазітара Вольфганга Амадэя Моцарта “Вяселле Фігара”.

Значна вузейшым быў дыяпазон беларуска-нямецкіх культурных кантактаў у такой важнай сферы духоўнага жыцця, як кіно. Аднавіць паказ створаных да вайны на Беларусі мастацкіх стужак было вельмі праблематычна з-за іх сацыяльна-палітычнай арыентацыі. Таму якіх-небудзь крокаў у гэтым напрамку інтэлігенцыя не рабіла. Больш рашучай і паслядоўнай яна была ў стварэнні новых хранікальна-дакументальных фільмаў. Зразумела, рабочай мовай ў іх была беларуская, але ў залежнасці ад сітуацыі — таксама і нямецкая. У той ці іншай ступені беларуская мова ўжывалася і ў час дэманстрацыі нямецкіх кінафільмаў, прычым не толькі на тэрыторыі Генеральнага камісарыята Беларусь, дзе беларусізацыя культурнага жыцця атрымала найбольш шырокі размах. Улетку 1942 г. тут працавала 25 стацыянарных кінатэатраў, многія населеныя пункты абслугоўвалі аўтакінаперасоўкі і кінаперасоўкі на конях. Выключна беларускамоўнымі былі і нямецкія тыднёвыя кінаагляды. Як прыклад, можна спаслацца на Віцебск. З тагачаснага мясцовага друку вядома, што ў адчыненым у чэрвені 1942 г. пры Віцебскім беларускім народным доме кінатэатры для грамадзянскага насельніцтва нямецкія фільмы ішлі з субтытрамі на рускай і, зрэдку, на беларускай мовах. Да сапраўднага ж дублявання нямецкіх мастацкіх фільмаў на беларускую мову не дайшло, відаць, пераважна з-за недахопу неабходных фінансавых сродкаў і адсутнасці здольных для гэтага артыстаў. Ды, відаць, і самі акупацыйныя ўлады жадалі, каб іх фільмы паказвалі на мове арыгінала, бо менавіта такі падыход найлепш адпавядаў палітыцы анямечвання беларускага народа.

Беларуска-нямецкія кантакты ў галіне культуры падтрымліваліся і на ўзроўні мастацкай самадзейнасці. З боку немцаў удзельнікамі яе звычайна былі ваеннаслужачыя. У вялікія святы, калі ў народных клубах ладзіліся выступленні

самадзейных артыстаў, у такіх пастаноўках маглі браць удзел і здольныя вайскоўцы з нямецкіх гарнізонаў. Але ў большасці выпадкаў салдаты прысутнічалі на такіх канцэртах як гледачы. Канцэртам вельмі часта папярэднічалі афіцыйныя выступленні каго-небудзь з высокіх прадстаўнікоў ваеннай ці цывільнай адміністрацыі з мэтай ідэалагічнай апрацоўкі прысутных, прапаганды і ўсхвалення нямецкіх парадкаў.

Практыкаваліся паездкі дзеячаў культуры і навукі Германіі ў Беларусь і наадварот. Цесна звязаныя з фашысцкім рэйхам дзеячы культуры мелі на мэце анямечванне беларускага народа, выхаванне маладых пакаленняў у нацысцкім духу. Аднак сярод наведвальнікаў з Германіі сустракаліся і асобы, якія былі зацікаўлены ў азнаямленні з гісторыяй, культурай беларускага народа. Пра найбольш цікавае і адметнае, што ўдавалася даведацца пра Беларусь, яны імкнуліся рознымі спосабамі данесці і да нямецкай грамадскасці, сярод якой гітлераўцы не змаглі да канца вынішчыць прагрэсіўны пласт.

Багата разнастайнага матэрыялу пра Беларусь давала нямецкім чытачам газета “Minsker Zeitung”, якая ў акупацыю выходзіла ў Мінску. У ёй змяшчаліся не толькі пераклады беларускіх народных казак і прыказак, матэрыялы пра беларускія населеныя пункты, але і артыкулы пра вядомых людзей нашага краю, інтэрв’ю з тымі дзеячамі культуры, што заставаліся жыць і працаваць на акупаванай зямлі.

Да распрацоўкі нашай гісторыі праяўлялі цікавасць і ў самой Нямеччыне. Тут можна згадаць выхад у Берліне ў 1943 г. кнігі “Weißrutenja” (“Беларусь”), аўтарам якой быў барон Аўген фон Энгельгарт (памёр у 1948 г.). Ён паходзіў з усходняй часткі Латвіі — Латгаліі, дзе спрадвеку жыло шмат беларусаў. Сярод іх барону надарылася аказацка і ў час Другой сусветнай вайны: ён служыў на Навагрудчыне ў падраздзяленні па ахове лясоў, меў цесныя кантакты з мясцовым насельніцтвам, найперш з леснікамі. На жаль, яго кніга пра Беларусь сёння з’яўляецца рэдкасцю.

На працягу ўсіх гадоў акупацыі не спынялася выданне ў Берліне газеты “Раніца”, адкуль немцы чэрпалі патрэбную для сябе інфармацыю пра Беларусь.

Наш край прыцягваў да сябе ўвагу і пісьменніцкай інтэлігенцыі Нямеччыны. Нехта Караль Кур напісаў верш “Беларусі”, які ў перакладзе з нямецкай на беларускую мову быў 22 чэрвеня 1942 г. змешчаны ў “Беларускай газэце”. Беларусь называецца аўтарам краем між рэкаў. Паэт верыць у росквіт Беларусі:

А мы ізь Нямеччыны ў новыя дні
Ткаць шчасьце табе дапаможам,
Бо ўрэшце і ў гэтым далёкім краі,
Што зь верай пры нашым народзе стаіць,
Досьць радасьці й хлеба меў кожны.

Рэальныя планы і дзеянні акупацыйных уладаў прынцыпова разыходзіліся з тым, пра што пісаў нямецкі паэт. Заваёўнік даў беларусам не радасць і хлеб, а нечуваная пакуты і здзекі.

Практычна не існавала ніякіх абмежаванняў для наведвання роднага краю дзесячамі беларускай культуры, якія па розных прычынах ў міжваенны перыяд апынуліся ў эміграцыі. Сваім талентам яны хацелі прынесці хоць маленькую радасць свайму народу, пасець веру, што лёс злігуецца над ім, не дасць загінуць. Адметнай з’явай культурнага жыцця акупаванай Беларусі быў прыезд з Прагі вядомага опернага спевака Міхася Забэйдзі-Суміцкага. У 1943 г. ён наведваў з канцэртамі Беласток, Белавежу, Пружаны, Бельск, Вільню, Гродна, Ваўкавыск, Гайнаўку і іншыя беларускія гарады і мястэчкі. Выступаў ён у тым годзе і па-за межамі Бацькаўшчыны, у прыватнасці, у Берліне, Ліцманштаце, Варшаве, Рызе...¹ Канцэртны Міхася Забэйдзі-Суміцкага атрымалі самыя цёплыя водгукі ў тагачасным друку. Шчыры патрыёт сваёй Бацькаўшчыны ахвотна прыняў запрашэнне выступіць з нагоды новага навучальнага 1943–1944 гг. у Вільні, перад вучнямі і настаўнікамі Беларускай гімназіі, дырэктарам якой быў Ф.Грышкевіч, настаўніцкай семінарыі (дырэктар А.Карнюк) і пачатковай школы (загадчыца Л.Гэльднер). Акрамя народных песняў, спявак выконваў раманы беларускага кампазітара К.Галкоўскага, арыю Надзейкі з оперы “На Купальне” і заканчваў сваё выступленне гімнам “Падымайся з нізін сакаліна сям’я” (музыка К.Галкоўскага), які зала слухала стоячы. У выступленнях нашага слыннага земляка беларускія мелодыі гучалі і тады, калі ён гастралюваў у іншых краінах.

Мелі месца выпадкі, праўда, даволі рэдкія, калі ўстановы адукацыі і культуры Германіі, а таксама цесна звязаных з ёй краін выдзялялі беларускай моладзі месцы для вучобы і стажыроўкі. У Вене, да прыкладу, вучыўся беларускі мастак М.Казак. У адпаведнасці з пастановай Прэзідыума БЦР ад 28 чэрвеня 1944 г. яму з касы Самапомачы выдзялялася штотомесячна па 200 рэйхсмарак. Усяго дзеля гэтай мэты адпускалася 1000 рэйхсмарак. “Калі гэтай сумы да заканчэння студыі будзе недастаткова, — адзначалася ў пастанове, — то БСП (Беларуская самапомач. — Л.Л.) будзе і далей удзяляць дапамогу па прадстаўленьні гэтай справы з боку Беларускага прадстаўніцтва ў Вене”².

Вядомы і такія факты, калі некаторыя выпускнікі Беларускай гімназіі ў Вільні, дзякуючы старанням яе дырэкцыі і беларускага камітэта Самапомачы ў Берліне, працягвалі вучобу ў Берлінскім універсітэце. Пра гэта паведамлялася ў газеце “Голас вёскі” ад 3 снежня 1943 г.

Зусім іншы характар набывалі беларуска-нямецкія дачыненні тады, калі ў іх умешваліся буйныя дзяржаўныя і ваенныя палітыкі. Супрацоўніцтва змянялася варварствам, рабаўніцтвам. Па віне нацыстаў нямала нашых духоўных і матэрыяльных каштоўнасцей трапіла на Захад і перадусім у Германію. Замахнуліся фашысты і на нашу духоўную святыню — Дзяржаўную бібліятэку імя У.Леніна. Значную частку яе фондаў яны вывезлі ў Прагу, дзе меркавалася стварыць цэнтр па вывучэнню славянства. У час вайны ў адным з паркаў Берліна знаходзіліся вывезеныя сюды з Мінска старажытныя выявы чалавечых фігур — “каменныя бабы”.

¹ Голас вёскі. 1943. 11 ліст.

² За дзяржаўную незалежнасць. Лёндан, 1960. С. 118, 119.

Жахлівы лёс не абмінуў і Беларускі музей імя Івана Луцкевіча ў Вільні, дзе знаходзіліся каштоўныя матэрыялы па нашай нацыянальнай гісторыі і культуры. “Аматары даўніны” з ліку прадстаўнікоў нямецкай ваеннай і цывільнай адміністрацыі ўжо ў першыя дні акупацыі сталі праяўляць незвычайную цікавасць да яе экспанатаў. Таму загадчык музея Янка Шутовіч разам з мастаком Пётрам Сергіевічам перахоўвалі найбольш каштоўныя матэрыялы пераважна ў сутарэннях касцёла святога Мікалая, дзе пробашчам служыў нацыянальна свядомы беларускі ксёндз Адам Станкевіч. Астатняя частка экспанатаў заставалася ў музеі, які ад першых дзён акупацыі знаходзіўся ў пакоях Мастоцкага інстытута пры Бернардзінскім касцёле. Незадоўга да таго, як немцы пакінулі Вільню, загадчык музея Янка Шутовіч атрымаў ад нейкага зондэра” па культурных справах загад збіваць скрыні і рыхтаваць экспанаты да вывазкі ў Германію. Адмовіцца ад такога варожага загаду было раўназначна гібелі. Я.Шутовіч, ратуючы сваё жыццё, выканаў загад. Скрыні з экспанатамі былі вывезены ў Кёнігсберг³.

Акупанты добра ведалі легенды і факты пра вялікія каштоўнасці князёў Радзівілаў. Яны стварылі цэлую сапёрную роту для выдзення “раскопкаў” на тэрыторыі Нясвіжскага замка. “Ваенным археолагам” удалося адшукаць тайнік з старадаўнімі карцінамі, якія збіраліся не адным пакаленнем Радзівілаў. Усё лепшае з гэтага тайніка трапіла ў чужыя рукі, і да сёння невядома, дзе яно знаходзіцца.

Не ствараючы спецыяльных, яўных перашкод развіццю беларускай нацыянальнай культуры, нямецкія палітыкі імкнуліся з яе дапамогай наблізіць беларускі народ да нямецкага і пасварыць яго з рускім. Несумненна, першынство тут належала самым вялікім палітыкам. Вынікае гэта і з наступных слоў генеральнага камісара Беларусі В.Кубэ, сказаных вясной 1942 г. у Койданаве. Звяртаючыся да мясцовых беларусаў, ён сказаў: “Гэта недарэчнасьць называцца расейцамі, Вам зусім няма чаго рабіць з расейцамі, Вы належыце да народаў Эўропы, якія расьцьвітуць пад кіраўніцтвам Адольфа Гітлера”⁴. Прыкладна такое ж гаварылі беларускаму народу і іншыя дзяржаўныя кіраўнікі Германіі, якія даволі часта наведвалі наш край. Выступаючы 30 мая 1942 г. у Мінску, у Генеральным камісарыяце Беларусь, дзяржаўны міністр усходніх зямель рэйхсляйтэр Альфрэд Розенберг абвясціў: “Назаўсёды павінны спыніцца ўсякія зьявы русыфікацыі ў гэтай частцы Эўропы”. І рэйхсканцлер тут жа вельмі добра патлумачыў, чаму: каб з Беларусі “стаўся моцны й квітушчы перадкрай Нямецчыны”⁵.

Але ўбіць клін паміж беларускім і іншымі славянскімі народамі ў акупантаў не хапіла моцы. Патрэба ў славянскім адзінстве адчувалася тады, як ніколі. Дзеля яго ўмацавання працавалі і ўстановы культуры, асабліва тэатральныя калектывы. Не было сярод іх такога, які не ставіў п’ес рускіх, украінскіх, польскіх і іншых

³ Пецокевіч Мар’ян. Успаміны пра Віленскі музей // Спадчына. 1995. № 2. С. 84, 85.

⁴ Бел. газэта. 1942. 6 чэрв.

⁵ Тамсама.

славянскіх аўтараў. У заснаваным 1 кастрычніка 1941 г. у Віцебску Беларускаім народным доме ўжо да сярэдзіны наступнага года аматары тэатральнага мастацтва змаглі наведваць спектаклі, пастаўленыя паводле рускіх твораў: “Без віны вінаватыя” і “Беднасць не загана” А.Астроўскага, “Вяселле” М.Гоголя. У 1943 г. у Барысаўскім народным тэатры з рускай класікі ішлі п’есы “Сватанне” і “Мядзведзь” А.Чэхава, “Без віны вінаватыя” А.Астроўскага.

Культурнае жыццё ў акупаванай Беларусі было надзвычайна складаным і супярэчлівым. Яно, як вынікае са сказанага, не пацвердзіла праўдзівасці слоў: “Калі грымяць гарматы — музы маўчаць”. Яны не маўчалі, таму што нават і ў самых экстрэмальных умовах чалавецтва не можа існаваць без культуры. Сваім дбаннем пра захаванне і развіццё беларускай нацыянальнай культуры яе носьбіты перашкаджалі здзяйсненню ў нашым краі антычалавечага плана “Ост”, у адпаведнасці з якім беларускае насельніцтва падлягала фізічнаму вынішчэнню і анямчванню. Якіх-небудзь сур’ёзных прыкмет нямецкай культурна-моўнай асіміляцыі беларусаў не назіралася — наадварот, усё больш праяўляліся, мацнелі тэндэнцы павышэння ўзроўню іх нацыянальнай самасвядомасці. Немалаважную ролю ў гэтым адыграла трывалае ўсталяванне ў грамадскім жыцці, у сям’і і быце нашага народа пазіцый беларускай культуры і мовы.

Johannes Schlootz (Berlin)

Pressionen gegen die Presse: Yraditionen aus der Nazizeit

eine Damen und Herren,

die “Deutsche Pressepolitik in Weißrußland in der Zeit der Okkupation und die Lehren aus dieser seit für heute” sind mein Thema anläßlich dieses Runden Tisches, der in schwerer Zeit für dieses Land einberufen wurde. In der deutschsprachigen Variante der Einladung zum Internationalen Runden Tisch heute in Minsk steht die Formulierung “Deutscher Druck in der Okkupationszeit”. Das Wort “Druck” hat im Deutschen einen doppelten Sinn: einmal wird es im Zusammenhang mit Presse, einmal im Sinne von Pression und Unterdrückung gebraucht. Beide Bedeutungen waren damals aktuell, und leider nicht nur damals. Darum sind wir heute zum Internationalen Runden Tisch in Minsk zusammengenommen, und ich bitte um Verständnis, wenn ich bei meinen Ausführungen davon ausgehe, daß dies heute nicht nur ein Historikerkongreß ist.

Jede Zeit wird maßgeblich durch ihre führenden Personengeprägt, und die führenden Personen ihrer Zeit sind nicht zuletzt deshalb führend, weil entweder die Medien sie loben oder weil sie die Medien unter Druck setzen. Die Zeit, über die ich heute in Weißrußland spreche, ist durch einen Mann geprägt, der als Chef der politischen Administration, als Chef der Regierung über bemerkenswerte Eigenschaften verfügte: Er war früher Chef einer großen agrarischen Region. Er galt als fleißiger Parlamentarier. Er war ein treuer diener seiner partei, — über viele jahre

hinweg. Er war ein Meister der politischen Intrige. Er gab der Presse — Anordnungen und Befehle. Er fälschte auch persönlich Dokumente. Wegen einer solchen Fälschung verlor er alle seine Ämter — und wurde daraufhin Chef der politischen Administration von Weißrußland. Er lobte und verehrte Hitler. Sie wissen alle, von wem ich spreche.

Ich spreche von Wilhelm Kube, früher Oberpräsident von Brandenburg und während der deutschen Okkupation Weißrußlands Generalkommissar und Gauleiter der Nazis auf dessen Territorium. Obwohl der deutsche Überfall auf die Sowjetunion am 22. Juni 1941 ein internationales Verbrechen war, wurden Kube und die deutschen Okkupanten in Weißrußland häufig als Gäste — mit Brot und Salz — empfangen. Hier stellt sich nicht nur für Historiker die komplizierte Frage der Kollaboration. Dazu in aller Kürze 5 Feststellungen:

1. Es war nicht alles Kollaboration, was so genannt wurde.

2. Was Kollaboration war — so beweisen es die Akten die ich einsehen konnte —, erklärt sich zum Teil auch aus Vorgängen, an die heute noch zaghaft in Kurapaty erinnert wird, und aus anderen Verbrechen Stalins an der weißrussischen Bevölkerung. Dies mag die Bedeutung haben, wie sie etwa Katyn heute für Polen hat.

3. Die Gastfreundlichkeit gegenüber den deutschen Okkupanten ließ in starkem Maße nach, und zwar so, wie die Verbrechen der deutschen Seite, insbesondere von SS und Wehrmacht, gegen die Bevölkerung zunahmen. Und wir alle wissen, welche Blutspuren hier hinterlassen wurden, die auch heute noch zu sehen sind. In Berlin zeigen wir am 8. Mai 1996 mit der Freien Universität und "Kontakte" e. V. eine Ausstellung über "Die deutsche Propaganda in Weißrußland — Konfrontation von Propaganda und Wirklichkeit". Diese Ausstellung ist ab September 1996 in Minsk zu sehen.

4. Das Thema "Kollaboration in Weißrußland" sollte für deutsche Historiker angesichts der Verstrickung Deutschlands tabu bleiben. Es wäre jedoch wünschenswert, wenn viele belarussische Kolleginnen und Kollegen sich künftig verstärkt mit diesem Thema befaßten. Ich hoffe, daß wir auch weiterhin gemeinsam in den Archiven arbeiten können, in Deutschland und in Belarus, — mit unterschiedlichen Fragestellungen. Dabei ist die gemeinsame Auswertung von Original-Dokumenten ein zentrales Bedürfnis.

5. Es stellt sich außerdem die spezielle Frage des Mißbrauchs der weißrussischen Sprache durch die Nazis. Das gilt auch für Ihre traditionellen schönen nationalen Farben "Weiß-Rot-Weiß". Doch ist es nicht allein der damalige Mißbrauch durch die Nazis, der heute zu einer neuen Belastung für die junge Generation führt. Denn es ist vor allem die junge Generation, die in den letzten Jahren im Ansatz Weiß als Farbe der Freiheit kennen- und schätzen gelernt hat. Daß Ihre Nationalfarben heute von politischer Seite verboten sind und zunehmend nur noch als blutige Flecken auf weißen Kopfverbänden auftauchen (wie es die deutsche Presse noch gestern dokumentierte), dies ist allenfalls noch in einigen afrikanischen Bürgerkriegen auf diesem Niveau zu sehen. Daher stimme ich z. Zt. nicht der optimistischen Einschätzung von

Herrn Botschafter Albrecht zu, da ich in dieser Form von nackter Staatsgewalt keinen sinnvollen Hinweis auf eine hoffnungsvolle Perspektive erkenne, die die heutige Führung mit ihrer Politik eröffnete — heute genauso wenig, wie es — natürlich unter völlig anderen Vorzeichen — in der Nazizeit der Fall war, über die wir heute sprechen. Ähnliches gilt für das Zurückdrängen der offiziellen Landessprache weißrussisch und für den Rückzug in die alten provinziellen sowjetischen Schulbücher. Das Rad der Geschichte zurückzudrehen — und in diesem Sinne hat Herr Botschafter Albrecht recht, wenn er eine Perspektive erkennt —, dies ist mit der Jugend von Belarus auf friedlichem Weg nicht mehr möglich.

Heute hat bereits ein Kollege über die Begriffe “Weißruthenien”, welchen die deutsche Okkupationsmacht bevorzugte, und “Weißrußland”, eine Bezeichnung, die im Nazi-Jargon verpönt war, gesprochen, so daß ich darauf nicht mehr eingehe.

Schon während des Zweiten Weltkriegs und vor allem danach haben die sowjetischen Behörden die Akten intensiv auf die Frage der Kollaboration überprüft. Nicht nur ehemalige Ostarbeiter und Ostarbeiterinnen, die häufig als junge Leute nach Deutschland verschleppt wurden, hatten Angst, nach dem Leid, das ihnen durch Hitlerdeutschland widerfahren ist, noch einmal von sowjetischer Seite bestraft zu werden. In ihrer Angst sahen viele Menschen eine Chance in der Veränderung ihrer Biographie, woraus sich aber heute neue Schwierigkeiten in der Phase einer Wiedergutmachung ergeben, weil Beweise vernichtet oder verändert sind. Institutionen wie der Internationale Suchdienst stehen hier vor großen Aufgaben, die nicht mehr alle zu lösen sein werden. Eine sachgerechte Lösung der Probleme aufgrund der Aktenlage nur eines einzelnen Landes ist heute kaum noch möglich, vor allem, wenn es bei den Entscheidungen der Verantwortlichen Mißbrauch gibt. Die Politik eines unserer heute angekündigten Sponsoren, der Priorbank, hatte ich deshalb vor einem Jahr öffentlich erwähnt, und darüber wurde auch im deutschen Parlament diskutiert. Ich hoffe doch, daß die Entschädigungen für die Kriegsoffer endlich an diese ausgezahlt werden, und zwar zu Lebzeiten, schnellstmöglich und vollem Umfang. Es ist erstaunlich, wer auf die Konten der eigens hierzu eingerichteten Stiftung Einfluß nehmen kann.

Nun aber zurück zum Thema Presse: NS-Gauleiter Kube persönlich maß den Medien große Bedeutung für die Erreichung seiner politischen Ziele bei. Er verfügte am 9. Juni 1942 für alle Abteilungsleiter, daß Presse und Rundfunk nunmehr systematisch im Sinne der Propaganda ausgewertet werden müssen. Er sagte wörtlich: “Das gedruckte und gesprochene Wort gewinnt im Auf- und Ausbau Weißrutheniens immer grössere Bedeutung”. Er forderte alle Mitarbeiter auf, sich der Zeitungen und Sender in Weißrußland zu bedienen. Hier dachte er vor allem an die “Minsker Zeitung”, eine in deutscher Sprache in Minsk herausgegebene Zeitung, aber auch an die belarussischen Blätter, z. B. “Weißruthenische Zeitung”, “Dorfstimme” und “Baranovitscher Zeitung” sowie an den Landessender “Minsk”. Alle Abteilungen der Zivilverwaltung mußten die Informationen an den Pressereferenten und Propagandachef weitergeben, der seine spezifischen Möglichkeiten nutzen sollte. Entge-

gen der deutschen Pressetradition war die “Minsker Zeitung” nicht eine völlig private Einrichtung: Sie war vielmehr von der Besatzungsmacht geplant und eingerichtet worden. Wir haben zudem jetzt die Eintragung des “Presseverlags Minsk” beim deutschen Gericht in Minsk in den Akten gefunden, in dem die Presseerzeugnisse in weißrussischer Sprache zusammengefaßt wurden. Verlagsleiter war Kubes Propagandachef Schröter in Personalunion. Damit war hier die Berichterstattung für die Zeitungen kontrolliert und total in den Propagandaapparat integriert. Auf der anderen Seite gab es ohnehin wenig zu kontrollieren: Verstöße gegen die Spielregeln des NS-Propagandaapparates erfolgten mehr versehentlich, was aufgrund der Kriegssituation auch nicht verwunderlich war. Verärgert hingegen reagierten die deutschen Pressekontrollleute, wenn es hier und dort von weißrussischer Seite zu “nationalistischen” Tönen kam, die den Nazi-Oberen doch zu weit gingen: Die deutsche Vorherrschaft über “Weißruthenien” durfte nicht in Frage gestellt werden. Die weißrussische Nationalbewegung war den Okkupanten nur solange genehm, wie sie sie gegen die Sowjetunion instrumentalisieren konnten.

Das war damals. Bei einer Diskussion meiner FU-Studenten vor zwei Jahren haben wir in “Radio Minsk” mit acht Chefredakteuren von verschiedenen Zeitungen aus Belarus diskutiert. Diese Sendung wurde im Rundfunk übertragen, und die meisten Chefredakteure bestätigten, daß sie nur das schreiben wollten, was der Regierung gefällt, denn — “die Regierung bezahlt uns ja”. Ausschließlich die Zeitung “Swaboda” vertrat selbstbewußt ihre eigene Position. Daneben gibt es noch honorige Blätter wie “Minsk news”, “Imja” und “Belorusskaja delowaja gaseta”. Solche sollte eigentlich europäischer Standard sein.

Aber zurück zur deutschen Okkupation. Wir haben die “Minsker Zeitung” inzwischen in Minsk zusammengetragen: Reiche Bestände gab es im Archiv des Museums des Großen Vaterländischen Kriegs, und viele Exemplare lagen im Nationalarchiv. Wir haben fehlende Ausgaben in Berlin und in Kiel gefunden und so die Sammlung ergänzt. Der Forschung steht nun mehr die komplette “Minsker Zeitung” zur Verfügung, — auf Mikrofilm in Minsk und in Berlin. Wir haben darüber hinaus zu dem Thema Tausende von Akten ausgewertet, und das Resultat ist eindeutig: Wenn die politische Administration verärgert war, weil in einer weißrussischen Zeitung etwas geschrieben wurde, was ihr nicht paßte, gab es Sanktionen:

- Papierzuteilungen wurden nicht bewilligt;
- es durfte nicht gedruckt werden;
- Verantwortliche wurden bedroht, entlassen oder verhaftet.

Was lehrt uns das für heute?

1. Traditionen sind sehr stark, auch schlechte. Bestimmte Verhaltensmuster auf der Seite der Regierenden und der Unterdrückten aus der Zeit der US-Okkupation entsprechen denen der Gegenwart.

2. Die Presse war damals schwach, und sie ist es auch heute. Nur einzelne mutige Zeitungen sind es, die es verdienen, nicht als Sprachrohr der Regierung oder sogar als Lügenblatt angesehen zu werden.

3. Die Befreiung von der Okkupation darf man nicht weiterhin ausschließlich als reine militärische Befreiung sehen, gerade weil der Beitrag der Kriegsveteranen in Ihrem Land auch ein höchst politischer Beitrag war: Es war die Befreiung Ihres Landes — und unseres Landes — von dem braunen Terror des Hitlerregimes. Aber durch die Befreiung, wie sie sich heute darstellt, fühlen sich viele Ihrer eigenen Veteranen um den gerechten Erfolg des Sieges betrogen. Im damals besiegten Deutschland hingegen gibt es heute — trotz mancher Schwierigkeiten — eine vergleichsweise solide Wirtschafts- und Sozialpolitik unter den Bedingungen freiheitlicher Demokratie.

4. Der hohen Entwicklung von Kultur und Wissenschaft in Belarus muß umgehend die Entwicklung der Pressefreiheit folgen, damit sich auch hier die politischen Gewichte endlich verlagern: Der Schwerpunkt aus dem Militär- und Milizbereich und aus der politischen Kommandowirtschaft, die auch schon in der Vergangenheit gescheitert war, heraus hin zu Kultur und Wissenschaft kann nur verlagert werden, wenn eine freie Presse die Bevölkerung Ihres Landes objektiv und subjektiv informiert, mit der Folge, daß den Menschen wieder Entscheidungsmöglichkeiten eingeräumt werden.

Dazu wünsche ich Ihnen und Ihrem schönen, friedliebenden viel Erfolg.
Vielen Dank.

Ніна Брэдэрлоў (Патсдам)

Беларусы — паміж вайной і мірам

історыя нашых народаў звязана паміж сабой своеасаблівым чынам, і гэтая сувязь абумоўлена іх геаграфічным і палітычным становішчам. Няпростыя ўзаемаадносіны паміж Германіяй і Беларуссю хацелася б разгледзець у даволі складаных перыяды іх гісторыі.

У дакладзе на II кангрэсе беларусістаў “Беларусь у лютэрку нямецкамоўных газет у перыяд Першай сусветнай вайны”¹ была зроблена спроба раскрыць дзейнасць нямецкіх акупацыйных улад у гэты час. Былі пададзены факты пра цікавасць нямецкіх улад да культуры і гісторыі Беларусі, і хаця ўся дзейнасць іх вызначалася галоўным чынам палітычнымі інтарэсамі, у той жа час яна садзейнічала працэсу станаўлення нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Аднак ацэнку дзейнасці адміністрацыі нельга аддзяліць ад ваенных дзеянняў, якія суправаджаліся бамбардзіроўкамі, рэквізіцыямі, прымусовай працай, гвалтамі².

У далейшым хацелася б звярнуць вашу ўвагу на асаблівасці сітуацыі беларусаў, якая склалася пасля Першай сусветнай вайны. У выніку гістарычных падзей, што адбыліся ў Расіі ў 1917–1918 гг., на тэрыторыі Беларусі ў сакавіку 1918

¹ Брэдэрлоў Н. Беларусь у лютэрку нямецкамоўных газет. 1914–1918. (Даклад. Мн., 1994).

² Нарысы гісторыі Беларусі ў 2-х частках. Мн., 1994. Ч. 1. С. 443–445.

г. была ўтворана Беларуская Народная Рэспубліка — фактычна была зроблена спроба ўтварэння першай незалежнай беларускай дзяржавы.

У гэты перыяд распачалася і масавая эміграцыя ва ўсходнім (як напрыклад, Кітай, Маньжурія) і галоўным чынам заходнім напрамках (Прыбалтыка, Чэхаславакія, Нямеччына і Францыя). Агульная колькасць бежанцаў — два мільёны, з іх 122 тысячы беларусаў³.

Згодна з свядчэннямі беларускага даследчыка А.Калубовіча, БНР была прызнана Літвой, Латвіяй, Фінляндыяй і Германіяй дэ-факта і дэ-юрэ, а па вызначаных іншых даследчыкаў, не было поўнага дыпламатычнага прызнання. Аднак былі створаны некаторыя структуры, якія імкнуліся да замацавання статусу рэспублікі. Як, напрыклад, дыпламатычная місія ў Берліне, якая выпускала там на нямецкай мове часопіс “Весткі беларускага Прэс-Бюро” і на беларускай мове, выданне для палонных “З роднага краю”. А такія прадстаўнікі БНР, як, напрыклад, Л.Заяц і А.Бароўскі, ігралі там немалаважную ролю.

Перыяд 20-х гадоў ва ўзаемаадносінах паміж БССР і Германіяй асветлены з розных пунктаў гледжання. У працы Ю.Турунка⁴ ён падаецца як перыяд стагнацыі, у працы У.Сакалоўскага⁵ гаворыцца пра дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі: з аднаго боку, культурнага збліжэння, з другога — палітычнага супрацьстаяння. Так, нам добра вядома, што ў Германіі ў гэты час па ініцыятыве Фасмера была выдадзена кніга Я.Карскага “Гісторыя беларускай вуснай народнай творчасці і літаратуры”. А ў славістычных часопісах “Ярбюхер фюр культур унд гэшыхтэ дэр славен”, “Славішэ рундшаў” публікаваліся шматлікія матэрыялы па беларусістыцы. Неабходна адзначыць і той факт, што ў другой палове 20-х гадоў у Германіі ўзрасла цікавасць да Савецкага Саюза, у склад якога ўваходзіла Беларусь. Было створана “Таварыства сяброў Новай Расіі” для вывучэння культуры народаў СССР, выдаваліся часопісы “Новая Расія”, “Сябра саветаў” і інш. Такая цікавасць знайшла сваё адлюстраванне і ў часопісах “Архів фюр славішэ філалогі”, “Остойропа”. Перакладаліся творы Я.Купалы, Я.Коласа, М.Багдановіча, З.Бядулі, Ц.Гартнага. А беларускія пісьменнікі Я.Купала, Ц.Гартны і М.Чарот у 1925 г. наведалі Германію з мэтай устанавлення культурных кантактаў. Паміж БДУ і нямецкімі універсітэтамі Ляйпцыга, Франкфурта і Мюнхена быў наладжаны інтэнсіўны кнігаабмен. Савецкая Беларусь удзельнічала ў кніжнай выставе ў Кёльне ў 1928–1929 гг. Пазней, у 1937 г., у Берлінскім універсітэце было створана аддзяленне даследавання беларускіх праблем пад кіраўніцтвам праф. Мендэ, падобнай праблематыкай займаўся і Берлінскі інстытут граніц і замежных краін. Беларуская эмігранцкая газета “Хрысціянская думка” ў 1938 г. так ахарактарызавала тагачасную палітыку Германіі ва ўступным артыкуле “Нямецкія імкненні і беларусы”: “Апошнімі часамі Нямеччына вельмі цікавіцца ўсходняй Еўропай — СССР, дзе размешчаны Украіна і Беларусь [...] не для таго, што хоча

³ Калубовіч А. Крокі гісторыі. Беласток; Вільня; Менск, 1993. С. 31.

⁴ Турунак Ю. С. 25

⁵ Сакалоўскі У. Пара станаўлення. Мн., 1986, С. 44–48.

дапамагчы ўкраінцам і беларусам збудаваць сваю дзяржаву, але дзеля таго, што гэтым спадзяецца разваліць СССР [...] Гэта, аднак, не значыць, што беларусы павінны ўжо цяпер баяцца нямецкіх планаў і ўжо цяпер з імі змагацца”⁶.

Характарызуючы даволі складаную ўнутрыпалітычную сітуацыю ў Беларусі 20–30-х гадоў. Туронак сцвярджае, што частка насельніцтва, паверыўшы савецкай уладзе, напрыклад, у сувязі з надзяленнем зямлёй сялян, увядзеннем беларускай мовы як дзяржаўнай, сімпатызавала бальшавікам, у той час як другая частка сумнявалася ў праўдзівасці і правільнасці савецкай палітыкі, паколькі праводзіліся рэпрэсіі супраць беларускай інтэлігенцыі, што пагражала ліквідацыі Беларусі як самастойнай рэспублікі.

У 1939 г. Вільня, уключаючы заходнія ўскраіны, вобласці, адыйшла да Літвы, і гэта тэрыторыя стала прытулкам для беларусаў, што былі ў апазіцыі да савецкай улады. Натуральна, што такія падзеі, як руска-фінская вайна, акупацыя немцамі Даніі і Нарвегіі, напад на Польшчу, вызначалі характар узаемаадносін маміж СССР і Германіяй.

Для таго, каб ахапіць сваім уплывам беларускую эміграцыю і ўсіх тых, хто аказаўся на акупаваных Германіяй тэрыторыях, апошняя стварыла ў лістападзе 1939 г. Беларускае прадстаўніцтва. А пад кіраўніцтвам А.Бароўскага летам 1940 г. у Берліне быў створаны “Беларускі камітэт самапомачы”. Яго філіялы знаходзіліся ў Познані, Лодзі, пазней у Мюнхене, Ляйпцыгу, Празе і іншых гарадах.

Неабходна прыгадаць тут дзейнасць беларускіх эмігрантаў Ф.Акічыца, І.Ермачэнкі, В.Захаркі і М.Шчорса, пра дзейнасць якіх існуюць розныя пункты погляду як, напрыклад, у Ю.Туронка⁷ і Б.Сачанкі⁸. Нягледзячы на супрацьлеглыя ацэнкі, можна сказаць, што вельмі складаная сітуацыя прымусала гэтых дзеячаў лавіраваць, і нельга спрошчана падыходзіць да вырашэння праблемы.

Мы не будзем засяроджваць увагу на дзейнасці нямецкіх акупацыйных улад на тэрыторыі Беларусі, якая знайшла шырокае асвятленне ў кнізе Туронка “Беларусь пад нямецкай акупацыяй”.

Якая ж сітуацыя склалася ў 1945 г.? Гэтае пытанне разгледзяць ў працах А.Вініцкага⁹, В.Кіпеля¹⁰, Я.Максімука¹¹.

У выніку Другой сусветнай вайны, пасля капітуляцыі гітлераўскай Германіі, на яе тэрыторыі засталася больш васьмі мільёнаў чалавек нямецкай нацыянальнасці. Іх можна падзяліць на наступныя катэгорыі:

остарбайтэры з былога Савецкага Саюза і грамадзяне з Польшчы, Чэхаславакіі, Югаславіі, Венгрыі, Румыніі, Галандыі, Бельгіі, Італіі, Францыі — больш трох мільёнаў чалавек;

⁶ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. С. 29.

⁷ Тамсама, С. 33–35.

⁸ Сачанка Б. Беларуская эміграцыя. Мн., 1991. С. 43–47.

⁹ Вініцкі А. Матэрыялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939–1951 гадах. Лёс Анжалес, 1968 / Мн., 1994.

¹⁰ Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Мн., 1993. С. 156–161.

¹¹ Максімук Ян. Беларуская гімназія Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне. 1945–1950. Нью Ёрк; Беласток, 1994. С. 1.

бежанцы, якія з сярэдзіны 1944 г. уцякалі перад наступленнем Савецкай арміі, напрыклад: беларусы, украінцы, рускія, літоўцы, эстонцы; ваеннапалонныя з усіх акупаваных немцамі раёнаў; фольксдойчэ, немцы, якія да вайны пражывалі па-за тэрыторыяй Германіі і якія пад уплывам нацысцкай прапаганды пераехалі ў Рэйх.

Большасць беларусаў апынулася на тэрыторыі Германіі ў выніку вайны. Максімум падраздзяляе іх на наступныя катэгорыі:

ваеннапалонныя беларусы, якія служылі у Савецкай арміі (лік іх невядомы);

ваеннапалонныя беларусы, якія служылі ў польскай арміі (70–80 тысяч); остарбайтэры, якія пасля прымусовых работ засталіся ў Германіі; беларусы, якія ў 1944–1945 гг. перад наступленнем Савецкай арміі збеглі са сваёй тэрыторыі.

Лідэры беларускай эміграцыі спрабавалі праз супрацоўніцтва з немцамі рэалізаваць свае нацыянальныя імкненні¹². Так, Ф.Акінчыц меў намер арганізаваць беларускіх эмігрантаў і мабілізаваць іх на падтрымку немцаў. Арганізаваная 19 чэрвеня 1941 г. А.Шкуткам група “Цэнтр” таксама актыўна падтрымоўвала немцаў, пра што сведчыць Б.Сачанка¹³.

Беларусаў-остарбайтэраў, якія засталіся ў Германіі пасля вайны, было 378 тысяч. Яны былі размешчаны ў “працоўных лагерах” ці выконвалі работы ў сельскай мясцовасці. Сюды ж можна аднесці і пяць тысяч маладых людзей ва ўзросце ад 15 да 18 гадоў, якія працавалі на заводах Юнкерса і іншых прадпрыемствах¹⁴. Гэтая група моладзі знаходзілася пад наглядам Беларускага аддзялення імперскага міністэрства па справах акупаваных тэрыторый. Ім дазвалялася выпускаць уласныя газеты “Раніца”, “Малады змагар”, “Беларускі работнік” і часопіс “Жыве Беларусь”, а ў Гамбургу была нават штодзённая 15-хвілінная перадача на беларускай мове.

У групу бежанцаў, якія летам 1944 г. перад наступленнем Савецкай арміі пакінулі сваю тэрыторыю, уваходзілі супрацоўнікі цывільных адміністрацыйных устаноў, прадстаўнікі Беларускай краёвай абароны, супрацоўнікі беларускай паліцыі, а таксама прадстаўнікі Цэнтральнай рады і Саюза беларускай моладзі.

Беларуская эміграцыя складалася з прадстаўнікоў усіх пластоў насельніцтва, вымушанае прабыццё якіх было абумоўлена рознымі прычынамі. Дакладныя статыстычныя дадзеныя назваць немагчыма, аднак найбольш верагоднай лічыцца лічба ў 400–500 тысяч чалавек.

Пасля заканчэння вайны перад беларускімі эмігрантамі паўстала пытанне аб вяртанні на радзіму. Ужо на канферэнцыі ў Ялце саюзнікамі абмяркоўвалася пытанне рэпатрыяцыі бежанцаў. Вяртанне беларусаў адбывалася не заўсёды на дабрахвотных пачатках. Многія з рэпатрыяваных пазней апынуліся ў сталінс-

¹² Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. С. 34.

¹³ Сачанка Б. Беларуская эміграцыя. С. 45.

¹⁴ Туронак Ю. Беларусь пад нямецкай акупацыяй. С. 192.

кіх лагерах. Прыблізна сто тысяч беларусаў адмовіліся ад вяртання назад — яны былі размешчаны ў заходніх лагерах для перамешчаных асоб. У Германіі і Аўстрыі такіх лагераў было каля 20. Гэтыя лагеры бежанцаў падпарадкоўваліся не нямецкім уладам, а знаходзіліся пад выключным наглядам і кіраўніцтвам альянскага камандавання.

Мал. 1. Мапа з некаторымі мясцовасцямі ў Заходняй Нямеччыне, дзе прабывалі беларускія перамяшчэнцы ў 1945–50 гг.

У 1947 г. лагеры былі перададзены пад упраўленне Міжнароднай арганізацыі выхадцаў, якая знаходзілася пад эгідай Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Гэтыя лагеры былі даволі самастойнымі. Яны мелі ўласныя школы, цэрквы, нават была свая паліцыя. Ім было дазволена аб'ядноўвацца ў розныя таварыствы і саюзы. Альянскае галоўнае камандаванне дапамагала бежанцам прадуктам харчавання, адзеннем, і нават прадстаўлялася адміністрацыйная дапамога.

Асновай для атрымання статусу бежанца служыла дзяржаўная прыналежнасць, а не нацыянальнасць. Калі для бежанцаў з іншых замежных дзяржаў гэта не з'яўлялася праблемай, то для беларусаў у юрыдычных адносінах гэта было вельмі складаным. Бежанцы з Заходняй Беларусі лічыліся альянсным камандаваннем польскімі, а з усходніх абласцей — савецкімі грамадзянамі.

Беларуская Цэнтральная Рада, пад кіраўніцтвам якой у акупацыйнай Беларусі праводзілася палітыка, арыентаваная на дасягненне нацыянальнай незалежнасці, спрабавала пасля заканчэння вайны ў Германіі рэалізаваць гэтыя мэты і

аказаць уплыў на эмігрантаў. Гэтую дзейнасць — кансалідацыю беларускіх нацыянальных сіл — прадоўжыў Р.Астроўскі і ў Германіі. Аднак частка беларусаў не бачыла ў Беларускай Цэнтральнай Радзе таго палітычнага органа, які б мог прадстаўляць іх інтарэсы, і імкнуліся стварыць новае прадстаўніцтва, лідэры якога не мелі б адносін да гітлераўскіх улад.

З другога боку, у Германіі знаходзіліся таксама прадстаўнікі Беларускай Народнай Рэспублікі, якія пасля ўключэння Беларусі ў склад СССР таксама эмігравалі ў Германію, аднак не супрацоўнічалі з гітлераўскімі ўладамі. А таму ў іх было большае маральнае права прадстаўляць інтарэсы беларусаў у эміграцыі.

Барацьба за сферы ўплыву і раскол, які наступіў дзеля гэтага сярэд эмігрантаў, аслабілі пазіцыі беларусаў на шляху дасягнення сваіх мэт.

І ўсё ж нягледзячы на ўсе складанасці ў лагерах для перамешчаных асоб па ініцыятыве знізу ўзнікаюць шматлікія ўстановы і арганізацыі, дзе захоўваліся звычаі, мова, традыцыі, культура беларусаў. У розных месцах ствараліся школы, гімназіі, дзіцячыя сады, праводзіліся царкоўныя службы ва ўласных цэрквах, ствараліся таварыствы і розныя арганізацыі, у якіх падтрымлівалася беларускасць. У прыватнасці, Я.Максімюк у сваёй кнізе¹⁵ апісвае жыццё беларускай эміграцыі, а А.Вініцкі падае яе хроніку. На прыкладзе гімназіі Я.Купалы ў Рэгенсбургу аўтары паказваюць, што гэтая ўстанова давала сур’ёзную школьную падрыхтоўку і мажлівасць гімназістам паступаць у вышэйшыя навучальныя ўстановы Заходняй Еўропы і Амерыкі. “Адначасова яна з’яўлялася кузняй нацыянальнага характару маладых беларускіх кадраў”¹⁶.

У 1950 г., ужо пасля утварэння ФРГ, гэтыя лагеры паступова расфармоўваліся і гублялі сваю ролю нацыянальных асяродкаў. І большасць беларусаў пакідалі Германію і перамяшчаліся ў іншыя еўрапейскія краіны, у ЗША, Канаду і Аўстралію.

¹⁵ Максімюк Ян. Беларуская гімназія Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне. С. 43–99.

¹⁶ Тамсама, С. 128.

Аляксандр Баршчэўскі (Варшава)

Берлінскі крызіс у асвятленні “Бацькаўшчыны”

міграцыйная беларуская газета “Бацькаўшчына” выдавалася з 31 кастрычніка 1947 г. да снежня 1966 г. у Заходняй Германіі. Яе заснавальнікамі былі Станіслаў Станкевіч, Антон Адамовіч і іншыя беларускія эмігранты. У разуменні заснавальнікаў “Бацькаўшчына” была носьбітам “беларускай нацыянальнай вызвольнай думкі”. На яе старонках з’явіліся шматлікія публікацыі нацыянальнага, гістарычнага, літаратурнага і палітычнага характару. Газета мела рэзка антысталінскі і антыбальшавіцкі характар. “Бацькаўшчына” распаўсюджвалася не толькі ў Заходняй Германіі, але таксама

ў Францыі, Бельгіі, Англіі, Амерыцы, Канадзе, Аўстраліі, Новай Зеландыі і многіх іншых краінах, дзе знайшліся беларусы. Перыёдык гэты не меў доступу да Савецкага Саюза і краін народнай дэмакратыі. Выключэннем была Польшча, дзе Інстытут славяназнаўства Польскай Акадэміі навук рэгулярна яго атрымліваў.

Зразумела, што вузкія рамкі майго даклада не дазваляюць на шырокую характарыстыку ўсіх кірункаў публіцыстыкі “Бацькаўшчыны”. Таму выбіраю для аналізу толькі адно пытанне, якое датычыць пасляваеннай Германіі. Пытаннем гэтым з’яўляецца так званы “берлінскі крызіс” — стан, штучна выкліканы Савецкім Саюзам у 1948–1949 гг.

Першая інфармацыя ў “Бацькаўшчыне”, якая прадвясціла ўзнікненне берлінскага пытання, з’явілася 27 чэрвеня 1948 г. У артыкуле пад загалоўкам “Халодная вайна гарачэе” ананісны аўтар паведамляў пра наступнае: “Савецкае вайсковае кіраўніцтва спыніла з дзеяннем ад 19 чэрвеня ўвесь міжзонаны рух. Пад забарону руху падпадае і аўтамабільны рух. Вольны рух можа адбывацца толькі з дазволу й пад строгім кантролем Саветаў. Спыняецца й пешы рух. Рух таварных цягнікоў можа адбывацца толькі пад строгім кантролем”¹.

Працытаваная інфармацыя аказалася злавеснай. Праз восем дзён пазней у наступным нумары “Бацькаўшчыны” з’явілася вестка пад загалоўкам “Усюды войстры крызіс”. Ананісны аўтар інфармаваў аб рэзкім абвастрэнні берлінскага пытання. Публіцыст падкрэсліваў, што саветы птучна выклікаюць напружанасць, імкнучыся да ўскладнення адносін з заходнімі альянтамі. Савецкі Саюз, не лічачыся з воляй заходніх дзяржаў і інтарэсамі нямецкіх жыхароў Берліна, ставіў усіх перад фактамі: “Шэф савецкай вайскавай адміністрацыі маршал Сакалоўскі, у нададзенай праз бэрлінскае радыё адозве да жыхароў заявіў, што Саюзная камэндантура ў Бэрліне практычна спыніла існаваць, як орган кіраўніцтва гораду. Саветы, выключаючы падачу току ў заходнія сэктары Бэрліну, цяпер загадалі спыніць усе харчовыя транспарты ў Бэрлін. Разам са спыненнем міжзонанага руху, гэта азначае татальную блякаду заходніх сэктараў Бэрліну”².

Далей аўтар інфармаваў пра тое, што амерыканцы і англічане сцягнулі ў Берлін каля 140 транспартных самалётаў, якія маюць пастаўляць на патрэбы жыхароў горада не толькі прадукты харчавання, але і паліва. “Бацькаўшчына” інфармавала сваіх чытачоў аб рэакцыі амерыканскай і англійскай прэсы, якая савецкую блякаду Берліна расцэньвала як самы цяжкі пасля Другой сусветнай вайны крызіс, выкліканы саветамі насуперак усякай логіцы.

Да берлінскага пытання вярнулася “Бацькаўшчына” 8 жніўня 1948 г. ў артыкуле “Сьвет у палітыным нераце”. Ананісны аўтар гэтай публікацыі пісаў пра патавую сітуацыю вакол Берліна. Часты абмен нотамі між амерыканцамі, англі-

¹ Халодная вайна гарачэе. Саветы спынілі міжзонаны рух // Бацькаўшчына. 1948. № 22 (25). С. 1.

² Усюды войстры крызіс, Савецкая блякада, Галасы пра Бэрлін // Тамсама. № 23 (26). С. 1.

чанами і французамі з аднаго, і саветамі з другога боку, не даваў канкрэтных вынікаў. Міністр замежных спраў СССР В.Молатаў выразна пазбягаў канструктыўнага вырашэння штучна створанай праблемы. “Тымчасам, — пісаў публіцыст “Бацькаўшчыны”, — па ранейшаму заходні Бэрлін забеспячаецца самалётамі праз “паветраны мост”. Дасягнута перавожаньне такім спосабам да 2000 тонаў харчоў і 1000 тонаў вугаля штодня. Саветы выказалі гатовасць забяспечыць і заходні Бэрлін з магазынаў свайго сэктару на іхнюю ўсходня-нямецкую валюту, дэкларуючы на гэту мэту аж 100 000 тонаў збожжа і іншых харчоў. Захад ставіцца да гэтага скептычна, справядліва бачачы тут толькі савецкі прапагандовы манэўр, бо тымчасам у сваім сэктары скарачваюць удвая нормы хлеба”³.

Пасля доўгага напружанага чакання вырашэнне берлінскага пытання нібы скранулася з месца. 8 верасня 1948 г. “Бацькаўшчына” змясціла артыкул пад загалоўкам “У напружаным чаканьні”, дзе інфармавала, што ў Берліне пасля чатырох месяцаў нервовасці і ўзаемных абвінавачванняў сустрэліся губернатары акупаваных зон: амерыканскай, англійскай, французскай і савецкай.

“Тэмай нарадаў, — пісаў невядомы аўтар, — ёсць спыненне савецкай блякады Бэрліну коштам устанаўленьня супольнай валюты для цэлага Бэрліну, якой мела б быць усходне-нямецкая марка, кантраляваная акупацыйнымі ўладамі чатырох дзяржаў”⁴. Далей публіцыст сцвярджаў, што саветы не здолелі дабіцца галоўнай мэты, якая заключалася ў тым, каб выцясніць з Берліна заходніх альянтаў і стаць адзіным гаспадаром у гэтым трохмільённым горадзе. Пераканаўшыся ў тым, што заходнія саюзнікі бліскача справіліся з забеспячэннем горада паветраным шляхам, Саветы пайшлі на ўступкі.

Берлінская канферэнцыя, а таксама шматлікія сустрэчы прадстаўнікоў заходніх дзяржаў у Маскве з Молатавым і самім Сталіным давалі да частковага змяншэння напружанасці, якая пагражала ваенным канфліктам. Аўтар артыкула выказаў надзею, што, праўдападобна, вайны за Берлін не будзе.

Нягледзячы на аптымістычную інтанацыю працытаванай публікацыі ўжо праз тыдзень “Бацькаўшчына” змясціла поўны трывогі артыкул пад загалоўкам “Крызіс завастраецца”, у якім ананісны аўтар паведамляў аб нечаканым паглыбленні берлінскага канфлікту. Публіцыст гаварыў, што пасля трох сутреч губернатараў, якія ўсялялі пэўную надзею, чацвёртае спатканне закончылася поўным правалам. З артыкула мы даведваемся, што Амерыка вельмі сур’ёзна тратавала ўсю сітуацыю і што прэзідэнт Трумэн склікаў у справе берлінскага канфлікту спецыяльнае пасяджэнне амерыканскай нацыянальнай Рады бяспекі з удзелам міністра абароны. Ананісны аўтар інфармаваў таксама пра розныя дэструктыўныя дзеянні савецкіх улад у заходніх частках горада. Прывёў ён вытрымку з заявы самай моцнай у заходнім Берліне Партыі сацыял-дэмакратаў, якія абвясцілі: “Тое, што адбываецца ў Бэрліне перад вачыма цэлага сьвету, зьяўля-

³ Сьвет у палітычным нераце // Тамсама. № 25 (28). С. 1.

⁴ У напружаным чаканьні // Тамсама. № 26 (29). С. 1.

еща вялікай трагедыяй. Хаця заходнія дэмакратыі маюць усе магчымасці шырокага ўплыву на дэмакратычныя элементы за зялезнай заслонай, каб такім чынам, разваліць усходні блёк, гэтага яны аднак ня робяць. Не хапае ім адвагі ўсе гэтыя магчымасці выкарыстаць, таксама як іхнія папярэднікі не маглі адважыцца зліквідаваць гітлераўскай сыстэмы, пакуль гэта дарогай дыпламатычнай акцыяй было магчыма”⁵.

Наступныя нумары “Бацькаўшчыны” прыносілі ўсё новыя весткі аб працягу берлінскага крызісу. Публіцысты гэтай газеты множылі факты, якія сведчылі пра тое, што Савецкі Саюз трактаваў заходні Берлін як балючую стрэмку ў сваім арганізме. У артыкуле “Захад таксама зброіцца” быў падраздзел пад загалоўкам “Савецкія жаўнеры дэзертуруюць”, дзе прыводзіліся факты, абсалютна невядомыя грамадзянам Савецкага Саюза і краін народнай дэмакратыі. Публіцыст падаў вялікія лічбы чырвонаармейцаў-дэзерціраў, сярод якіх былі не толькі радавыя салдаты, але і высокія афіцэры: “Колькасць савецкіх грамадзянаў, што перабягаюць з савецкай у заходнія зоны апошнім часам значна павялічылася. Толькі ў амерыканскую зону Нямеччыны — як паведамляе “Нью Ёрк Гэральд Трыбюн” — за мінулыя 12 месяцаў перабегла звыш 13 тысяч савецкіх грамадзянаў, пераважна ахвіцэраў і жаўнераў савецкай акупацыйнай арміі. Між імі знаходзіцца 4 000 тысячы ахвіцэраў з двума генэраламі на чале, з якіх адзін сябра штабу маршала Сакалоўскага, 6 000 жаўнераў і 3 000 савецкіх работнікаў і ўрадаўцаў”⁶.

У наступным нумары “Бацькаўшчыны” ад 21 верасня 1948 г. з’явілася кароткая інфармацыя “Пытаньне Бэрліна ўсыяж завастраецца”⁷, у якой гаварылася пра інтэнсіўнае дзеянні заходніх дзяржаў дзеля разрадкі берлінскага крызісу. З інфармацыі мы даведваемся, што заходнія саюзнікі, сутыкнуўшыся з няўступнасцю Савецкага Саюза, пастанавілі скіраваць справу пра берлінскую блакаду на форум Аб’яднаных Нацый, верачы, што шырокі міжнародны націск прымуці СССР да ўступак.

З кастрычніка 1948 г. у “Бацькаўшчыне” быў змешчаны артыкул “Цэнтрам увагі — Парыж і Бэрлін”⁸. Аўтар публікацыі паведамляў пра тое, што ноты заходніх саюзнікаў у справе Берліна, накіраваныя Савецкаму Саюзу, па сутнасці не далі ніякіх вынікаў. Саветы нязменна дамагаліся права кантраляваць усе берлінскія транспартныя сродкі. У сувязі з такой пазіцыяй Савецкага Саюза заходнія краіны канчаткова вырашылі паставіць берлінскае пытанне на разгляд у’ Савеце Бяспёкі Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. Чытачы “Бацькаўшчыны” даведаліся аб выступленні амерыканскага генерала Клея, які заявіў, што саветам не ўдасца дасягнуць блакадай насельніцтва Берліна да голаду таму, што ЗША ў стане забяспечыць гэты горад паветраным шляхам на працягу найбліжэйшых пяці гадоў.

⁵ Крызіс завастраецца // Тамсама. № 27 (30). С. 1.

⁶ Захад таксама зброіцца // Тамсама. № 28 (31). С. 1.

⁷ Пытаньне Бэрліна ўсыяж завастраецца // Тамсама. № 29 (32). С. 1.

⁸ Цэнтрам увагі Парыж і Бэрлін // Тамсама. № 30 (33). С. 1.

Істотным для шырокага асвятлення берлінскага пытання быў артыкул “На парадку дня Бэрлін”, дзе быў дадзены шырокі агляд змагання заходніх дзяржаў за ліквідацыю берлінскай блакады. Публіцыст “Бацькаўшчыны” між іншым пісаў: “У сувязі з пастановай трох заходніх гаспадарстваў перадаць справу Бэрліну на разгляд Рады Бяспечнасці Савецкі Саюз 3 кастрычніка звярнуўся з нотай да ўрадаў ЗША, Вялікабрытаніі й Францыі з прапановаю склікаць раду чатырох міністраў замежных справаў дзеля развязання Бэрлінскага пытання разам з пытаннямі Нямеччыны наогул. У Савецкай ночце ўся адказнасць за палажэнне ў Бэрліне складаваецца на заходнія гаспадарствы, якія правялі, незалежна ад Саветаў грашовую рэформу ў Заходняй Нямеччыне і ў заходніх сектарах Бэрліну. Савецкі Саюз уважае, што Бэрлінскі канфлікт не загражае міру й дзеля гэтага — паводле Саветаў — не павінна яго разглядаць Рада Бяспечнасці.

Заходнія гаспадарствы выразілі сваю згоду на разгляд Бэрлінскага пытання радай чатырох міністраў замежных справаў [пры ўмове], што безадкладна будзе спынена савецкая блакада Бэрліну”⁹.

З працягвання артыкула мы даведваемся, што саветы з такім патрабаваннем не згадзіліся і таму берлінскае пытанне было пастаўлена на пасяджэнні Рады бяспекі. Урэшце, аднак справа Берліна не разглядалася на форуме Рады бяспекі з той прычыны, што супраць гэтага выступіў прадстаўнік СССР Вышыньскі і прастаўнік Украіны Мануільскі. У выніку берлінскі крызіс працягваўся і павялічваў міжнародную напружанасць.

Артыкул пад назвай “Пропасьць між захадам і ўсходам паглыбляецца”¹⁰ інфармаваў аб далейшых намаганнях заходніх дзяржаў паставіць пытанне пра блакаду Берліна на форуме Рады бяспекі або на пасяджэнні Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. Аднак Савецкі Саюз, карыстаючыся правам вета, паралізаваў усе намаганні заходніх саюзнікаў і такім чынам захоўваў стан напружанасці ў Берліне і ў Еўропе.

У новай публікацыі “Бацькаўшчыны” пад загаловам “Справа Бэрліна не зрушылася з месца”¹¹ наведмлялася аб бяссілі заходніх дзяржаў пагасіць берлінскі крызіс на форуме Рады бяспекі. Міністр замежных спраў СССР Вышыньскі паслядоўна тармазіў усе прапановы заходніх саюзнікаў, карыстаючыся правам вета. Прытым віна за берлінскі крызіс ускладалася на заходнія дзяржавы.

Менавіта ў той час у абвінавачанні Захаду ўключыўся асабіста І.Сталін. “Бацькаўшчына” апублікавала інфармацыю пад загаловам “Беспадстаўныя закіды”, дзе гаварылася пра тое, што Сталін 28 кастрычніка 1948 г. даў інтэрв’ю карэспандэнту “Правды”. У ім “моцна заатакаваў заходнія гаспадарствы, якія, быццам, стараюцца выклікаць новую сусветную вайну”¹². Пры нагодзе Сталін

⁹ На парадку дня Бэрлін // Тамсама. № 31 (34). С. 1.

¹⁰ Пропасьць паміж захадам і ўсходам паглыбляецца // Тамсама. № 32 (35). С. 1.

¹¹ Справа Бэрліна не зрушылася з месца // Тамсама. № 33 (36). С. 1.

¹² Беспадстаўныя закіды, заява Сталіна й рэакцыя захаду // Тамсама. № 34 (37). С. 1.

асудзіў усе тья дзяржавы, якія не падтрымлівалі Савецкі Саюз у Радзе бяспекі, закідваючы ім агрэсіўную палітыку, што вядзе свет да вайны.

З старонак чарговых нумараў “Бацькаўшчыны” чытач даведваўся, што ў наступныя дні Савецкі Саюз не толькі не аслабіў блокады Берліна, але наадварот, ускладняў і ўмацоўваў яе. Цікавая інфармацыя на гэтую тэму ёсць у артыкуле пад назвай “Паветраны калідор загражаны”, у якім паведамлялася: “Пасля таго, калі прадстаўнік Саветаў Вышынскі налажыў сваё вэта на рэзалюцыю Рады Бяспечнасьці ў справе Бэрліна, савецкія ўлады пачалі рабіць далейшыя перашкоды для пералёту транспартных самалётаў з заходніх зонаў у Бэрлін. Гэтак 26 кастрычніка савецкія акупацыйныя ўлады заявілі, што яны аб’яўляюць нядзейнай умову чатырох гаспадарстваў у справе г.зв. паветранага калідору ў Бэрлін. Гэная ўмова — на думку Саветаў — няважная таму, што Кантрольная Рада яе не ратыфікавала. Гэткую заяву зрабіў савецкі кантрольны афіцэр Зорчанка. Ён заявіў, што будучая віна за нешчаслівыя выпадкі будзе ляжаць выключна на амэрыканцах і ангельцах, калі яны сваячасова ня будуць падаваць да ведама савецкім уладам аб сваіх пералётах цераз калідор.

На другі дзень пасля гэтай заявы Зорчанкі савецкае кіраўніцтва паведаміла Бэрлінскую цэнтралю бяспечнасьці паветраных лётаў, што ў паветраным калідоры пачнуцца практыкаваньні страляньня й скіданьня бомбаў. Таго самага дня па паўдні савецкі генэрал Лук’яненка злажыў амэрыканскаму й ангельскаму камандаваньню ў Бэрліне востры пратэст супраць што раз часьцейшых “нарушэньняў паветраных правілаў бяспечнасьці брытанскімі й амэрыканскімі самалётамі”, вымагаючы безадкладнага прыпыненьня гэтых зьявішчаў”¹³.

Аўтар наступнага артыкула пад загалоўкам “Савецкія барыкады ў Бэрліне”¹⁴ паведаміў пра тое, што савецкія ўлады ў палове лістапада 1948 г. пачалі будаваць у Бэрліне барыкады, каб аддзяліць падсавецкую частку горада ад заходніх сектараў. Гэта была “эмбрыянальная” форма пазнейшай славацкай сцяны, якая на многія дзесяцігоддзі раздзяліла Бэрлін на заходні і ўсходні, вызначаючы гэтым мяжу паміж двума светамі.

У “Бацькаўшчыне” за 28 лістапада 1948 г. з’явілася малая, але вельмі красамойная інфармацыя пад загалоўкам “Нямецкія камуністыя — гэта перад усім немцы”, якая ўнесла ў бэрлінскае пытаньне зусім новы элемент. Вось яе змест: “Як падае гэтымі днямі “Нью Ёрк Гэральд Трыбюн” абодва старшыні Нямецкай партыі сацыялістычнай еднасьці (камуністыя) Вільгельм Пік і Отто Гротэволь разам з чатырма іншымі камуністамі зьяварнуліся ў вадным пісьме да савецкага маршала Сакалоўскага з просьбаю спыніць блякаду Бэрліна. Блякада — гаворыцца ў пісьме — падміноўвае камуністычны рух у Нямецчыне. Дзякуючы гэтаму, партыя з кожным днём траціць верных у мінуўшчыне староньнікаў і дысцыпліна ўнутры што раз падае. Нямецкія кануністыя зьяўляюцца добрымі камуністамі, але яны таксама й немцы. Гэтае пісьмо было маршалам Сакалоўс-

¹³ Паветраны калідор загражаны // Тамсама. № 35 (38). С. 1.

¹⁴ Савецкія барыкады ў Бэрліне // Тамсама. № 36 (39). С. 1.

кім прынятае вельмі непрыхільна. Ён падчас размовы закінуў Піку й Гротэволу “вузкі нацыяналізм” і скрыўленьне лініі партыі. Сакалоўскі папярэдзіў нямецкіх камуністых перад паўторным выпадкам такой нездысцыплінаванасці”¹⁵.

Нягледзячы на блакаду Берліна і пратэсты Савецкага Саюза 5 снежня 1948 г. у заходніх сектарах горада былі праведзены выбары ў берлінскі парламент і магістрат. Не дала ніякіх вынікаў актыўная савецкая прапаганда, скіраваная супраць выбараў, у якіх узяло ўдзел больш за 85 працэнтаў берлінцаў. Рашучую перамогу атрымала ў выбарах Сацыял-дэмакратычная партыя, значную падтрымку выбаршчыкі аказалі таксама Хрысціянскай уніі і лібералам. Вынік выбараў меў моцную антысавецкую вымову і, мабыць, аказаў значны ўплыў на далейшую блакаду горада. Пасля выбараў Савецкі Саюз не мог ужо болей карыстацца аргументам, што блакада служыць інтарэсам нямецкіх жыхароў Берліна.

Аб новым падыходзе да берлінскага пытання мы даведваемся з публікацыі пад назвай “Чарговы манэўр Крамля”¹⁶, якая датычылася інтэрв’ю Сталіна, дадзенага амерыканскаму карэспандэнту “Інтэрнэйшл Ньюз Сэрвіс”. У гэтым інтэрв’ю Сталін, супрацьпастаўляючыся ініцыятыве заходніх саюзнікаў стварыць заходнянемецкую дзяржаву, абяцаў, што ў выпадку адступлення Захаду ад гэтай ідэі СССР ліквідуе блакаду Берліна. І хаця заходнія краіны не пайшлі на сустрэчу Сталіну, ўсё ж Савецкі Саюз павольна набліжаўся да рашэння адносна ліквідацыі блакады. Такі крок быў прадыктаваны інтарэсамі самога Савецкага Саюза, які пачаў усведамляць, што ўтрыманне блакады будзе выклікаць усё нарастаючую хвалю варожасці і нянавісці немцаў да саветаў, а не да заходніх дзяржаў. У сувязі з гэтым пасля многіх перыпетый Савецкі Саюз 12 мая 1949 г. адклікаў блакаду. І хаця яшчэ не раз саветы імкнуліся ўскладняць адносіны паміж усходняй і заходнімі часткамі горада, аднак усё ж блакада канчаткова правалілася пасля адзінаццацімесячнага існавання.

Трэба сказаць, што “Бацькаўшчына” дала аўтэнтчную хроніку падзей, здарэнняў і фактаў, звязаных з блакадай Берліна. Апублікавала яна вялікую колькасць артыкулаў, у якіх дамінавала ідэя адданасці волі, свабодзе і суверэннасці славутага нямецкага горада. Цікава, што амаль усе артыкулы, прысвечаныя Берліну, былі змешчаны на першых старонках газеты і што ўсе яны мелі ананімны (рэдакцыйны) характар.

Не будзе перабольшаннем сцвярдженне: у перыяд блакады Берліна “Бацькаўшчына” даказала, што з’яўляецца паслядоўным абаронцам свабоднага быцця сталіцы нямецкага народа.

Прыязную пазіцыю ў дачыненні да берлінцаў праявіла “Бацькаўшчына” таксама ў палове 1953 г., калі насельніцтва ўсходняга Берліна збунтавалася супраць існуючага рэжыму.

¹⁵ Нямецкія камуністыя — гэта перад усім немцы // Тамсама. № 37 (40). С. 2.

¹⁶ Чарговы манэўр Крамля // Тамсама. 1949. № 5 (49). С. 1.